

YENİTERZİ, Emine (2014). “Mevlâna'nın Mesnevî'sinde Zekâ Değerleri”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.211-231 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Emine YENİTERZİ*

MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ'SİNDE ZEKÂ DEĞERLERİ

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur'ân'da kırk dokuz kez fiil olarak zikredilen akıl; Kur'ân terminolojisinde “bilgi edinmeye yarayan bir güç” ve “bu güç ile elde edilen bilgi” şeklinde ifade edilir. (Bolay, 1989: 238) Yine Kur'ân-ı Kerîm'de defalarca yer alan “akletmez misiniz” hitabı akli kullanmanın önemine işaret eder.

“Şüphesiz Allah melekleri yarattı, akli onlara yükledi; hayvanları yarattı, onlara da nefsi yükledi; âdemoğlunu yarattı, bunlara da akli ve nefsi yükledi. Âdemoğullarından kimin akli nefesine galip gelirse, meleklerden daha yüksektir; kimin de nefsi aklına galip gelirse o da hayvanlardan aşağıdır” hadis-i şerifine göre insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli fark aklını kullanmasıdır. İnsan olmanın en önemli şartı da nefse değil akla önem vermek, akli geliştirmek için çaba sarf etmektir.” Mevlâna, *Mesnevî*'de insanın diğer canlılardan farklılığını anlatırken bu hadis-i şerifi iktibas eder. (*Mesnevî*, IV/1497–1526)

Diğer yandan peygamberlerde bulunması gereken sıdk, emanet, ismet, tebliğ ve adalet gibi özellikler arasında fetanet (akıllı ve zeki olmak) kavramının da bulunması zekânın, akli kullanmanın önemine dikkat çeker. Zira ahlak güzelliğinde topluma örnek olan peygamberler akıllı, uyanık, yüksek zekâ sahibi seçkin insanlardır.

Akıl ve zekâ birbirinden farklı kavramlardır. Zekâ bir potansiyel/kapasite; akıllılık ise pratikteki durumdur. Benzetme ile zekâ otomobilin motoru, akıl ise direksiyonudur. Motor çok iyi

* Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

çalışabilir ama direksiyon hâkimiyeti olmazsa arabayı iyi kullanmak mümkün değildir. Aralarındaki bu farkı izah eden bir diğer husus da bir başkasından akıl alınabilir ama zekâ alınmaz.

Çoklu Zekâ Kuramı

Çoklu zekâ kuramı, Howard Gardner'ın çocuklar ve beyin tahribatına uğramış yetişkinler üzerinde yaptığı çalışmaların sonuçlarını yayımladığı *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences* (Zihnin Çerçevesi: Çoklu Zekâ Kuramı-1983) adlı kitabı ile ortaya konulmuştur. Gardner'ın bu kuram ile hedefi; zekânın tek bir yapıdan meydana gelmediğini, insanların biri birinden bağımsız en az yedi ayrı zekâyâ sahip olduğunu ve bunların zaman içinde geliştirilebileceğini insanlara kanıtlamaktır. Bu zekâ çeşitleri: Sözel, mantıksal, müziksel, görsel, bedensel, kişilerarası ve içsel zekâdır. Gardner, *Intelligence Reframed: Multiple Intelligence for the 21st Century* (Zihnin Yeni Çerçevesi: 21. Yüzyıl için Çoklu Zekâ-1999) adlı kitabında doğacı ve varoluşçu adlarıyla iki zekâ daha ekleyerek zekâ çeşitlerini dokuzaya çıkarır. Bu eserinde aynı zamanda yeni yüzyılda en önemli hedeflerden birinin sadece farklı zekâlarımızı bir araya getirerek onları düzgün bir biçimde kullanmak olmadığını; farklı insanların bir arada mutluluk ve barış içinde yaşayabileceği bir dünyayı oluşturmak için zekâyla ahlâkın nasıl bir araya getirilebileceğini de sorgulamamız gerektiğini vurgular. (Altan, 2011: 53-56)

Gardner'ı takiben zekâ çeşitleri üzerinde araştırmacıların birçok yayın ve tasnifi görülür. Yurdumuzdaki yayınlardan biri olan Muhammed Bozdağ'ın *Ruhsal Zekâ* adlı kitabında zihinsel, duygusal ve ruhsal zekâ olmak üzere üç zekâ üzerinde durulur. (Bozdağ, 2003: 17-21) Bildirinin konusu olan zekâ değerlerinin tasnifi ise Mevlâna'nın *Mesnevî*'sini temel edinen bir zihin eğitimi programı geliştiren Nevzat Tarhan'ın *Mesnevi Terapi* adlı kitabından alınmıştır. Tarhan, bu zekâ değerlerini *Kişiliği Geliştirmenin Temel Taşları* başlığı altında; mantıksal, duygusal, bedensel, sosyal ve vicdanî zekâ olmak üzere beş grupta ele almıştır. Tarhan'ın kitabında *Mesnevî* hikâyeleri olumsuz düşünce kalıbından çıkışla ele alınırken bu bildiride zekâ değerlerinin edinilmesine dair mesajlar içeren *Mesnevî* hikâyeleri üzerinde durulmaktadır.

Mesnevî’de Zekâ Değerlerine Sahip Olmanın Önemi

Şiiri bir eğitim aracı olarak kullanan Hz. Mevlâna öğütlerini hikâyelerin etkili yoluyla vermiş; *Mesnevî* gibi hacimli ve manzum bir eser telif ederken birbiri içine girmiş 324 hikâyeye anlatmıştır. Onun hikâyelerle anlatım metodunu tercih etmesi; hikâyelerin çabucak unutulmayıp kolayca hatırlanması ve dolaylı anlatım yoluyla etkili ikna gücünden faydalanması sebebiyledir. Zekâ değerlerine sahip olmanın önemine defalarca işaret eden, zekâ değerlerinden yoksun olanları ahmak, bazen de cahil olarak nitelendiren Mevlâna, aşağıda özetle verilen ilk üç hikâyede ahmaklığın zararına, son hikâyede de zekâ değerlerine sahip olmanın üstünlüğüne dikkat çeker.

Bir Adamın Ayı ile Dost Olması (Mesnevî, II/1932–2140)

Ormanda bir ayıyı yılan yakalar. Ayı kendisini kurtarmak için boğuşurken yoldan geçen bir adam sesini duyar ve ayıyı yılandan kurtarmak ister. Bir oyunla yılanı öldürür. Ayı, kurtulunca adama duyduğu minnetle peşine takılır, yanından ayrılmaz, birlikte gezmeye başlarlar.

Bir gün adam hastalanır. Ayı, başucunda onu beklemektedir. Oradan geçen birisi onları görür. “Hayırdır arkadaş! Bu ayıyla ne işin var?” der. Adam başlarından geçeni anlatır. Diğer adam; “Ayıya güvenme! Ahmağın dostluğu düşmanlıktan beterdir. O senin dengin değildir. Kurtul ondan!” diye nasihat eder. Ama adam; “Sen kıskançlıktan böyle söylüyorsun. Ayıya bir bak da sevgisini gör” der. Yolcu; “Ahmakların sevgisi aldatıcıdır. Benim bu kıskançlığım onun sevgisinden kat kat iyidir. O ayıdan kurtul! İnsanları bırakıp da ayıya güvenme!” dediyse de; adam bu sözlere kulak vermez, onun kötü niyetli olduğuna hükmeder.

Bir müddet sonra adamın uykusu gelir. Vefalı dostu ayı da başında bekleyip sinekleri kovalamaktadır. Fakat sinekleri ne kadar kovarsa kovsun, tekrar gelip adamın yüzüne konarlar. Ayı sinirlenir, pençesiyle kocaman bir taş alır, uyuyan adamın yüzündeki sineği öldürmek için fırlatır. Sineklerle beraber, adamın yüzü de ezilir, parçalanır. Hikâyenin mesajı; *Ahmağın sevgisi ayının sevgisi gibidir. Onun kini sevgidir, sevgisi kin...* sözleriyle özetlenir.

Yol Arkadaşının Hz. İsa’dan Kemikleri Diriltmesini İstemesi (Mesnevî, II/140-500)

Hz. İsa bir ahmakla yoldaş olur. Adam yolda gördüğü kemikleri diriltmek için Hz. İsa’nın okuduğu ism-i azam duasını

kendisine öğretmesini ister. Hz. İsa bunun doğru olmayacağını anlatsa da adam anlamaz, ısrar eder, “Öyleyse kemiklere bu duayı sen oku” der. Hz. İsa; “Ya Rabbi, bu ahmak neden kendi ölü gönlünü diriltmeye çalışmıyor da yoldaki ölüyü diriltmek istiyor” diye şaşırır da Allah’ın adıyla dua eder, kemikler dirilir, kocaman kapkara bir aslan olur, bir pençeyle ahmak adamın beynini dağıtır.

Hz. İsa’nın Ahmaklardan Dağa Kaçması (Mesnevî, III/2569-2598)

Hz. İsa, sanki bir aslan onu kovalıyor gibi dağa kaçıyordu. Birisi ona seslenir; “Neden kaçırıyorsun?”. Hz. İsa, öyle hızlı koşmaktadır ki acelesinden cevap bile vermez. Adam Hz. İsa’nın peşinden koşup ısrarla “Neden kaçırıyorsun, merak ettim” diye sorar. Hz. İsa; “Bir ahmaktan kaçırıyorum” der. Adam; “Körün gözlerini, sağırın kulaklarını açan; duasıyla ölüyü diriltten; çamurdan yapılan kuşları uçuran sen değil misin?” deyince Hz. İsa; “Evet, benim. İsm-i azamı köre okudum, gözleri açıldı; sağıra okudum, kulakları duydu; ölüye okudum dirildi. Fakat ahmağın gönlüne yüz binlerce kere okudum, fayda vermedi” der. Adam, “Bunun hikmeti nedir, Allah’ın adı neden ahmağa tesir etmiyor? Bu da bir hastalık değil mi?” diye sorunca Hz. İsa cevap verir: “Ahmaklık, Allah’ın kahrıdır, körlük gibi bir hastalık değildir” der.

Ağzına Yılan Kaçan Adam (Mesnevî, II/1878–1925)

Bir adam atına binmiş giderken yolun kenarında uyuyan birinin ağzına yılan girdiğini görür. Atlı adamcağızı kurtarmak, yılanı ürkütüp kaçırmak için hızlanır ama yetişemez. Bunun üzerine uyuyan adama vurmaya başlar. Adam uyanır ve nereden geldiğini bilemediği bu saldırıdan kaçmaya başlar. Atlı onu bir elma ağacının altına kadar kovalar, orada yakalar. Ağaçtan yere elmalar dökülmüş ve çürümüştür. Adama bunları yemesini söyler. Adamcağız; “Ben sana ne yaptım, bana kastın nedir? Sana çattığım saat ne uğursuz bir saatmiş! Ne mutlu senin yüzünü görmeyene! Dinsizler bile kimseye suçsuz, günahsız böyle zulmetmezler” diye bağırılmaktadır.

Böylece bağırırken ağzından kan geliyor, “Ya Rabbi cezasını sen ver!” diye atlıya beddua ediyordu. Atlı ise adamın dediklerine aldırmış etmeden, ona koşmasını söyler. Koşsun diye adama vurur. Adam, dayak korkusuyla rüzgâr gibi koşmağa başlar. Bazen yere kapaklanır; eli, yüzü, ayakları yara bere içinde kalır. Atlı adamı epeyce koşturur. Derken adamın safrası kabarır ve kusmağa başlar.

Yediği her şeyi çıkarırken, yılan da ağzından çıkar. Adam yılanı görünce atlıya dua etmeye başlar. “Sen bana bir velinimet imişsin. Ne kutlu saatmiş ki seninle karşılaştım. Âdetâ bana yeni bir can bağışladın. Sen bana iyilik etmek isterken, ben sersem gibi senden kaçıyordum. Efendim, o sözleri ben söylemedim, bilgisizliğim söyledi. Ama bir parçacık olsun bu hâli bilseydim, böyle abes sözler söyler miydim? Eğer bana bu hâli azıcık çıtlatırsaydın sesimi çıkarmazdım. Sen bana kızdın ve beni dövdün. Hiçbir şey söylemedin” der.

Atlı; “Eğer sana yılandan söz etseydim, ödün patlar, korkudan canın çıkardı. Eğer içindeki yılandan haberin olsaydı; ne elma yemeğe gücün kalırdı, ne de koşmaya! Sen bana sövüyordun, ben de seslenmiyor, atımı sürüyor, içimden senin için dua ediyordum” der. Mevlâna; *Akıllıdan bir cefa gelse o cefa, cahillerin vefasından daha iyidir. Hz. Peygamber, “Akıllının düşmanlığı, cahilin sevgisinden yeğdir” demiştir* (Mesnevî, II/1876-77) *ve İşte akılluların düşmanlığı böyledir. Onların zehirleri bile cana neşe verir. Ahmağın dostluğu ise eziyettir* (Mesnevî, II/1939-31) sözleriyle hikâyenin özündeki mesajı özetler.

Mesnevî’de Mantıksal Zekâ Değerlerine İlişkin Hikâyeler

Gözlem yapma, bilimsel düşünme, sembolik düşünme, özgün ve yenilikçi düşünme, soyut düşünce, analiz etme, sentezleme, karmaşık işlemleri çözüme, olay ve bilgiler arasında bağlantı kurma, muhakeme etme gibi düşünce düzeyindeki beceriler mantıksal zekânın ürünüdür. Mantıksal zekâ değerleri; idealist olmak, hayal kurabilmek, düşünce üretmek, geleceği tahmin etmek, beklenti oluşturmak, stratejik düşünmek, kalıpların dışında düşünmek, geleceği planlamak, kendisine inanmak ve güvenmektir. (Tarhan, 2012: 31)

Mevlâna mantıksal zekâ değerlerine dair bu hususlardan hayal kurmanın önemini açıklarken insanın hayallerle gelişmeye açıldığını, güzel hayaller kurmanın yanında iyimserlik, ümit, inanç ve sabra ihtiyacı olduğunu bildirir:

Âdemoğlu, hayalle gelişir. Hayalleri güzelse onunla rahatlar. Yok, eğer gözüne kötü hayaller görünürse ateşten eriyen mum gibi erir gider. Yılanların, akreplerin içinde bile olsan Allah, seni güzel hayallerle avutursa, yılanlar, akrepler sana munis olur. Çünkü hayalin, aşağılık şeyleri altın yapan bir kimyadır. Sabır, güzel hayallerle tatlılaşır. Çünkü her şeyden evvel içinde bulunduğun sıkıntıdan kurtulma hayaline düşersin. O kurtuluş ümidi, içteki

imandan gelir. İman zayıflığından da ümitsizliğe, iç sıkıntısına uğrarsın. (Mesnevî, II/594–599)

Ev Yaptıran Mürit (Mesnevî, II/2227–2230)

Mevlâna girişimciliği; büyümeyi, gelişmeyi, iyileşme ve iyileştirmeyi teşvik ederken yüksek ideallere sahip olmayı, hedefleri yüksek tutmayı, idealist olmayı teşvik eder:

Büyümeye meyli olan her ot, büyüyüp durur, yaşar, gündün güne gelişir! Fakat başını yere eğdi mi de gündün güne küçülür, kurur, noksan bulur, mahvolur! Ruhunun meyli, yüceliklere ise yücelir durursun, varacağın yer de orasıdır. Aksine olarak başını yere eğdin mi battın gitti, Hak; “Ben batanları sevmem” demiştir. (Mesnevî, II/1812–1815)

Mesnevî’de konuya ilişkin hikâye şöyledir: Şeyhin müritlerinden biri ev yaptırır. Pîri, müridin evine ziyarete gelir ve onu denemek için evdeki pencereleri neden açtığını sorar. Mürit de; ışık temin etmek için pencereleri açtığını söyler. Şeyh; asıl sebebin ezan sesini duymak olduğunu, sadece ışık elde etmek niyetinin yeterli olmadığını anlatır.

Kuyumcudan Terazi İsteyen Adam (Mesnevî, III/1624–1633)

Mevlâna’ya göre akıllı insan işin başından sonunu görür. Basiret sahipleri geleceği tahmin etme zekâ değerine sahiptir:

Acı veya tatlı; bu gözle görülmez. Basiret ehli, yani olayların iç yüzünü görebilen insan, akıbet penceresinden, sonuç penceresinden bakan insandır. En sonu gören göz, doğruyu görebilen gözdür. Birazcık sonrayı gören göze görüyor denmez, o göz kördür. Örneğin nice tatlılar vardır ki şeker gibidir, fakat o şeker içinde zehir gizlidir. Akli en üstün, anlayışı en keskin olan, tatlı gibi görünse de acıyı kokusundan anlar. Aklini kullanmayanlar ise ancak dudağına, dişine değince fark eder. (Mesnevî, I/2582–2585)

Yaşlı bir adam kuyumcuya giderek: “Altın tartacağım, bana terazini verir misin?” der. Kuyumcu: “Babacığım, bende kalbur yok!” der. Adam: “Alay etme benimle. Teraziyi ver” deyince kuyumcu: “Hem süpürge de yok” der. Adam: “Bırak alay! Ben senden terazi istiyorum. Sağırılıktan gelme!” der. Kuyumcu: “Sağır değilim, sözünü duydum, söylediğim sözleri de manasız sanma. Sözünü duydum ama sen gücü kuvveti kalmamış bir ihtiyarsın. Hiç şüphem yok, zayıflıktan elin titreyecek. Tartacağın altın da külçe değil; kırık dökük toz. Elin titreyince yere döküceksin, sonra bana bir süpürge ver de toza, toprağa

dökülen altınımı süpüreyim diyeceksin. Altını süpürüp bir yere toplayınca kalbur isterim diye tutturacaksın. Ben, işin sonunu önceden gördüm, iyisi mi hadi sen başka bir yere git!” *Akıllılar önceden feryat ederler, bilgisizlerse işin sonunda başlarına vururlar! Sen, işin önünde sonunu sor da kıyamet günü pişman olma.* (Mesnevî, III/1622-1623)

Gazneli Mahmud’un Kırması için Ayaz’a İnci Vermesi (Mesnevî, V/4035-4119)

Hz. Mevlâna, mantıksal zekâ değerlerinden olan stratejik düşünmek, kalıpların dışında fikirler üretmek, taklitçi olmamak gibi hususların önemine ve bu zekâ değerini edinemeyen taklitçilerin hüsrânına dair iki hikâyeye anlatır.

Gazneli Mahmud, divandaki devlet adamlarına kocaman bir inci gösterir, vezirine bu incinin değerini sorar. Vezir incinin paha biçilmeyen kıymetini anlatmaya başlayınca: “Kır bu inciyi” der. Vezir özür dileyerek böyle eşsiz bir mücevheri zayi edemeyeceğini söyler. Sultan, veziri takdir eder, ona ihsanlarda bulunur. Sonra inciyi sarayın perdedarına verip kırmasını ister. Perdedar da özür diler, sultanın hazinesine zarar veremeyeceğini arz eder. Gazneli, onu da takdir eder, ödüllendirir. Sırayla divandaki her beyden inciyi kırmasını isterse de hepsi birbirini taklit ederek bu eşsiz inciye kıyamayacağını dile getirir. Sonunda inci elden ele geçerek Ayaz’a gelir. Ona da incinin değerini sorar, Ayaz: “Söyleyebileceğimden daha da değerli” deyince sultan inciyi kırmasını buyurur. Ayaz hiç tereddütsüz cebinden bir taş çıkarır ve inciyi taşla kırar, ezer, un ufak eder. Bunu gören beyler “Ne yaptın!” diye bağırınca Ayaz’ın ağzından şu sözler dökülür: “Ey büyüklerim, sultanın buyruğu mu daha değerli, inci mi? Görmeniz gereken sultanımız mı, inci mi? Ben gözümü sultanımdan ayırmam, müşrik gibi taşa yüz tutmam, taşı tercih edip de hünkârımın buyruğunu geride bırakmam.”

Sufilerin Sema için Konuğun Eşeğini Satmaları (Mesnevî, II/514–584)

Bir derviş yolculukta iken bir tekkeye gelir, orada konaklamaya karar verir. Eşeğini götürüp ahıra bağlar; eliyle suyunu, yemini verir. Tekkede konaklayan başka dervişler de vardır. Bu dervişler, günlerdir karınlarını doğru dürüst doyuramamış yoksul kişilerdir. Açlıktan hâlsiz kalan dervişler, yeni gelen dervişin eşeğini görünce, onu satıp yiyecek bir şeyler almayı planlarlar. Gizlice eşeği

götürüp pazarda satarlar, parasıyla yiyecek alırlar. Akşam gelen konuğun şerefine ziyafet var diye hepsi toplanır, derviş de davet ederler. Karınları doyunca, büyük bir coşkuyla sema etmeye başlarlar. Konuk derviş, bütün bunların kendisine bir ikram olduğunu düşünerek sevinir. Bu mutlulukla o da diğerlerine katılır. Sema bitince hep birden tempo tutarak: “Eşek gitti, eşek gitti” diye el çırpırlar. Misafir derviş de onları taklit ederek: “Eşek gitti” diye bağırır, tempo tutar. Gece böylece eğlence ile devam eder. Sabahleyin diğer dervişler vedalaşıp yollarına devam ederler. O gece gelen derviş de eşyalarını toplar, eşeğini almak için ahıra gider. Fakat eşeği bulamaz. Ahırın sorumlusu olan hizmetkârı bulur: “Eşeğim nerede?” diye sorar. Hizmetçi: “Bilmiyor musun?” der. Derviş: “Sen ne demek istiyorsun? Ben eşeği sana emanet etmiştim, çabuk eşeğimi getir. Yoksa seni kadiya şikâyet ederim.” der.

Hizmetçi: “Dün dervişlerin hepsi başıma üşüştü. Söz dinletemedim. Eşeğini götürüp pazarda sattılar, parasıyla da akşamki ziyafeti yaptılar.” der. Derviş; “Diyelim ki senden zorla aldılar, niçin bana gelip söylemedin? Eşeğini götürüyorlar demedin? Eğer söyleseydin eşeğimi geri alırdım. En azından parasını ellerinden alırdım. Şimdi her biri bir tarafa gitti! Kimden hesap sorayım? Mademki eşekten sen sorumlusun, bu işi başıma sen açtın, seni kadiya götürüyüm de gör! Hem neden gelip de; ‘Ey garip, eşeğini götürüyorlar’ diye bana haber vermedin?” deyince; hizmetçi: “Ben kaç kere geldim, sana olan biteni anlatmak istedim. Fakat sen, ‘Eşek gitti’ deyip duruyordun. Hatta bu nağmeyi hepsinden daha coşkulu söylüyordun. Ben de ‘Sahibi biliyor, haberi var demek ki’ deyip geri döndüm.” der. Zavallı derviş; “Onlar pek hoş söylüyorlardı, ben de onların sözüyle coştum, onları taklit ettim. Bu taklit beni zarara soktu.” der.

***Mesnevî*’de Duygusal Zekâ Değerlerine İlişkin Hikâyeler**

Duygusal zekâ değerleri yüksek olan kişiler, duygularla ilgili kararları daha sağlıklı verirler. Mantıksal zekâda idealist olmak önemli iken duygusal zekâda aktivist olmak önemlidir. Mantıksal zekâ, doğru düşünceyi görme ve düşünsel alanda ileri olma; duygusal zekâ ise bunu harekete geçirebilme kapasitesidir. Aktivist olmak, ümitli olmak, iyimserlik, olumluyu görmek, özgüven sahibi olmak, kendisine inanmak ve güvenmek, empati/duygudaşlık/eşduyum, kucaklayıcılık, iç ve dış motivasyon, insanlara inanmak ve güvenmek, mizaha yatkın, eğlenceli olmak, estetik değerlere veya tutkulu

projelere sahip olmak duygusal zekâyâ bağlı değerlerdir. (Tarhan, 2012: 31-33)

Hz. Mevlâna, Mesnevî’de duygusal zekâ değerlerine de yer verir. Bunlardan ümitli olmak konusunda; *Ümitsizlik diyarına gitme, ümitler var. Karanlığa varma güneşler var* (Mesnevî, I/724) öğüdü dikkati çeker.

İyimserlik ve olumlu bakış konularında ise her sorunun bir fırsat olduğunu, dünyada bakır varlığını altına dönüştürmek isteyen, değersizden değerliye ulaşma konusunda gelişim ve değişim arayışını sürdüren insanın önüne çıkan fırsatları değerlendirmesini, fırsatların her zaman uygun biçimde karşımıza çıkmayacağını, tarafsız ve olumlu bakmayı bilenlerin çevresinde ve hayatındaki her şeyi bir fırsat olarak algılayıp kazançlı çıkacağını anlatır: *Her zaman yeni bir suret, her an yeni bir güzellik görmedeyim. Yeni görmekle de elem ve usanç kalmaz, insan daima yeniden yeniye neşelenir durur. Ben cihanı nimetlerle dopdolu görüyorum. Sular kaynaklardan coşup akmada...*(Mesnevî, IV/3264–3265)

Geçmişte hemhâl olmak ifadesiyle dile getirilen empati konusunda ise karşılıklı iletişimin sağlıklı olması için kendimizi karşımızdakinin yerine koymamız, başlangıç olarak da kendimiz için istediklerimizi karşımızdakine sunmamızı tavsiye eder. Bu öğüdü; *Müslüman, kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe kâmil manada iman etmiş olmaz* hadis-i şerifinin bir tezahürüdür. Karşılaştığımız her tavır kendi tavrımızın yansımasıdır: *Hürmet eden, hürmet görür. Şeker getiren badem şekerlemesi yer. Temiz şeyler, temizler içindir; sevgiliyi hoş tut hoşluk gör; incit, incin!*(Mesnevî, I/1494–1495)

Duygusal zekâ değerlerinin asıl temeli olan aktivasyon konusuna Mesnevî’de geniş yer verilir. *Beyhude yere çalışıp çabalamak uyumaktan iyidir* (Mesnevî, I/1819) diyen Mevlâna’ya göre çalışmak, emek vermek, daima hareket hâlinde olmak, bitmeyen bir enerjiyle güçlüklerle mücadele etmek önemlidir. İnsan; asla boş durmamak, işe yaramak, verimli olmak, üretmek ve amacına ulaşmak için gayret etmekle ideallerine ve başarıya ulaşır. Değişimin, gelişimin gerçekleşmesi de hareketin, çabanın sonucudur: *İnsanın elde ettiği şey, zararsa çalışmamasından ileri gelmiştir, kârısa çalışıp çabalamasından. Neye çalıştın da zararını, faydasını görmedin? Ne ektin de devşirme vakti onu biçmedin?* (Mesnevî, VI/403, 418)

Dünyada her başarı, çalışmakla elde edilir. Güçlüklerden yılmayan gayretli insan başarıma şansına sahiptir. Zira külfetsiz nimet

olmaz. (*Mesnevî*, III/1133–1135) Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de; *Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul* (İnşirâh, 94/7) ayetiyle bildirildiği gibi faal olmak, herhangi bir işle uğraşmak insanın psikolojik sağlığı içinde faydalıdır. Mevlâna: *Ey fikri bağlanmış, ayağın çözülmemiştir. Hareketin de sır olduğunu gördün âhir! Hareketle; sıkıntı, feraha döner yakîn; kaynak olsun, ırmak olsun su, akıp arınır!* (Avşar, 2007: 77)mısralarıyla bu hakikate işaret eder.

Bedevî ile Filozof (*Mesnevî*, II/3176–3209)

Büyük bir din âlimi olan Mevlâna, bilginin değerine inanır. Ona göre bilgi, dünyaya hükmetmenin yegâne yoludur. Dünya cansız bir beden, ilim ise onun canıdır; insanlık ilimle itibar kazanmış, bilgiyle bütün varlıklardan üstün olmuştur. Bilgisiz insan, sevgiden de uzaktır. Çünkü Allah sevgisi de, insan sevgisi de bilgiyle elde edilir. Bilgi insana rehberdir. Ancak bilginin değerli olması için bazı şartlar gerekir. Öncelikle Mevlâna; Hz. Peygamber’in: *Allah’ım; sana sığınırım faydasız ilimden, alçalmayan gönülden, doymayan nefisten, kabul edilmeyen duadan* hadisi gereğince bilginin faydalı olanına inanır ve insana faydası olmayan bilgiyi zahmet ve yorgunluk olarak niteler. İkinci şart da bilginin insanın hem beyninde hem de gönlünde yer alması, hayatına katkıda bulunması, uygulanması, yaşanmasıdır. *İlim; sahibine yâr olandır, bâr (yük) değil* düşüncesinde olan Mevlâna, bilginin ancak o zaman sahibine değer kazandırdığını belirtir. Yalnızca ilim sahibi olmak yeterli değildir; ilmi olup ameli olmayanlar ilim muhafızıdır, âlim değildir. Mevlâna, bilip de bilgisini yaşamayan zahirî ilim sahiplerini, *Kendilerine Tevrat yükletilen merkeplere* (Cuma, 62/5) benzetir. (*Mesnevî*, I/3448)

Bedevî ile filozof hikâyesi bu konuya dikkat çeker. Bir bedevî devesine iki çuval yüklemiş, çölde gidiyordu. Yolda bir filozofla karşılaşır. Filozof ona yükünün ne olduğunu sorunca, bedevî: “Bir çuval buğdayla dolu, diğeri de yükü dengelemek için kumla dolu” der. Filozof: “Eğer buğdayı ikiye bölseydin, kum taşımaya hacet kalmaz, yükün hafiflerdi” deyince; bedevî filozofun aklına, bilgisine hayran olur. Ona sormaya başlar: “Bu bilgiyle sen padişah mısın, vezir misin; malın mülkün; öküzün, deven kaç tanedir, ne iş yaparsın?” Filozof bedevînin sorduğu bütün bu sorulara cevap verir: “Bende padişahlık, vezirlik yok, malım, mülküm, öküzüm, devem, evim, dükkânım, param da yok. Bir gecelik yiyeceğe bile sahip olmayan çırılçıplak biriyim.” Bedevî bu sözleri duyunca, hiddetle: “Yanımdan uzaklaş ki uğursuzluğun bana geçmesin. Bunca aklın, bilginin sana bir faydası

olmamış. Ben yine çuvalın birine buğdayı birine kum yükleyeyim. Bu aptallık benim için daha iyidir.” der.

Ebu Cehil ve Hz. Ebu Bekir’in Hz. Peygamber’de Gördükleri (Mesnevî, I/2365-2370)

Mesnevî’de duygusal zekâ değerlerinden biri olan iyimserlik, pozitif düşünceye yer verilirken olaylara ve insanlara tarafsız gözle bakmak, doğru ve olumlu görüş açısını yakalamanın örneği de verilir: *Herkesin hareketi, görüşü, bulunduğu makama göredir. Herkes, âleme kendi görüş dairesinden bakar. Mavi cam, güneşi mavi gösterir; kızıl cam kızıl. Camların rengi olmazsa beyaz olurlar. Beyaz cam, öbür camların hepsinden daha doğru gösterir, hepsinin de başı, imamı odur.* (Mesnevî, I/2363-2364)

Konu, Hz. Peygamber’e ilişkin bir olayla örneklendirilir. Ebu Cehil, Hz. Peygamber’i görünce: “Beni Hâşim’den çirkin bir çehre zuhur etti.” der. Hz. Peygamber: “Haddini tecavüz ettinse de doğru söyledin.” diye cevap verir. Bir müddet sonra Hz. Ebu Bekir Resulullah’ın yanına gelir: “Ya Resulallah, güneş gibi dünyayı nurlandırıyorsun.” der. Hz. Peygamber ona da: “Doğru söyledin.” deyince orada bulunanlar: “İkisi birbirine zıt sözler söyledi, sen ikisine de doğru söyledin, dedin... Neden?” diye sorarlar. Hz. Peygamber: “Ben Allah’ın kudret eliyle cilâlanmış bir aynayım. Herkes nasılsa bana bakınca kendini görür.” der.

Adam Öldüren Mescitte Konaklayan Genç (Mesnevî, III/3922-4357)

Mevlâna, diğer İslâm sufileri gibi insanı; Allah’ın emaneti olan kulluk görevini yüklenen, Cenab-ı Hakkın tecellisine ayna olarak yaratılmış, meleklerden daha üstün bir varlık kabul eder: *Zayıfım, arığım, çaresizim ama değil mi ki can kulağıma: “Andolsun ki biz Ademoğullarını üstün kıldık”* (İsrâ, 17/70) *sesi ulaştı, o sesin inayet eserlerini duydum; ne zayıfım, ne arığım, ne de çaresizim, dünyanın çaresini bulurum ben. Okluğumu senin oklarınla doldurdum mu, Kaf Dağının bile belini çeker, bükerim.* (Gölpınarlı, 1965: 12) Bu yüzden Mesnevî’de kendisiyle, yaratıcıyla ve toplumla barışık, huzurlu; başarısızlık veya gelecek endişesinden uzak insan olmanın eğitimini verir. Böyle özgüven sahibi insanlar görev ve sorumluluklarını yerine getirir, riskli durumları bertaraf ederken her türlü korku veya zorlukla mücadele etme güç ve inancına sahiptir.

Mesnevî'de insanın kendisine inancının, özgüvenin önemi bir hikâye ile anlatılır: Rey şehrinde bir mescit vardı. Geceleyin o mescitte yatan kişi sabaha sağ çıkmaz, korkusundan ölüdü. Pek çok insan bu şekilde canından olmuştu. Bazıları orada periler var, gece ortaya çıkıp orada kalanları öldürüyor diyor, bazıları da orası tılsımlı bir yerdir, gece orada kalan ölür diyordu. Bir kısmı; kapısına: “Ey konuk, burada kalma. Canına kastın yoksa geceyi burada geçirme. Yoksa ölüm sana pusu kurar” diye yazalım diyorlar; bazıları da: “Geceleri kapısını kilitleyelim de bilmeyen biri girip kalmasın!” diyordu.

Bir gün korkusuz bir yiğit gelir. Mescidin şöhretini duymuştur. Tecrübe etmek ister. İnsanlar: “Sakın burada geceleme. Burada kim yattıysa, sabaha çıkamadı.” derlerse de, genç: “Ben hayata doydum. Artık hiçbir şeye aldırış etmiyorum. Gerçekten söylenenler doğru mu kendim görmek istiyorum.” der. İnsanlar: “Babayiğitlik taslama, bu sevdadan vazgeç, canına kıyma.” derse de; genç: “Ben öyle ufak tefek şeylerden korkup kaçmam.” diyerek onlara bir hikâye anlatır.

Bir çocuk, tarlada bekçilik yapar, elindeki defî çalarak kuşları kaçırmış. Bir gün Gazneli Sultan Mahmud'un yolu, o taraflara düşer, ordusuyla orada konaklar. Orduda kösü (deve üzerinde taşınan çok büyük davul) taşıyan deve çocuğun beklediği tarlaya girip, ekinleri yemeye başlar. Çocuk, ekinleri korumak için elindeki küçücük defî çalmaya başlar. Birisi çocuğa: “Boşuna def çalıp durma. O deve kös taşıyor. Senin bu defin sesi ona vız gelir. Onun taşıdığı nöbet davulu, yirmi deften fazla ses çıkarır. Bu deve gürültüden korkmaz.” der.

Genç: “Ben de o deve gibi böyle asılsız bir şeyden korkmam.” der ve mescitte uyur. Gece yarısı korkunç bir ses duyar: “Geleyim mi, geleyim mi?” diye. Bu müthiş sesle uyanır ama yerinden kıpırdamaz. Korkunç ses beş kere tekrarlanır. Bunun üzerine yerinden fırlayıp, “Hadi, ersen gel!” diye bağırır. Onun bağırmasıyla tılsım bozulur, mescidin her yerinden şakır şakır altınlar dökülmeye başlar. Genç, sabaha kadar altınları çuval çuval doldurup dışarıya taşır, gizli bir yere gömer. Sonuçta cesur genç, geriye çekilip korkmadığı için ömrü boyunca kendisini refaha kavuşturacak bir hazineye sahip olur. Bu hikâye aynı zamanda bedensel zekâ değerlerinden olan risk alma konusuna da örnektir.

***Mesnevî*'de Bedensel Zekâ Değerlerine İlişkin Hikâyeler**

Bu zekâ türünün insan hayatındaki karşılığı disiplindir. Bedensel zekâ değerleri sayesinde insanlar iç disiplin kurabilir, zaman

yönetimi yapabilir, realist oldukları için gerçekleri görebilir, zorlukla karşılaştıkları zaman vazgeçmeyip planlarını gerçekleştirirler. Bedensel zekâ değerleri; iç disiplin, realist olmak, hedefe kilitlenmek, kararlılık, fedakârlık, çeldiricilere ket vurmak, adanmışlık, risk alabilmek ve takipçiliktir. (Tarhan, 2012: 33)

Köpeğin Her Kış “Yaz Gelince Kendime Ev Yapayım” Demesi (*Mesnevî*, III/2885-2894)

İnsan dünyevî veya uhrevî her işini başarıyla tamamlamak için iç disiplin olarak ifade edilen irade gücüne sahip olmalıdır. İç disiplini olanlar; keyflikten uzak, sorumluluğunun idrakinde insanlardır ve her hâlükârda yapılması gerekeni mazeretsiz yerine getirirler. Mevlâna, iç disiplin konusunu bir hikâyecikle örnekler: Köpek, kışın soğukta üşür, titrer, perişan olur: “Yaz gelince kendime sağlam bir ev yapayım, bir daha üşümeğim” der. Fakat yaz gelip de ısınınca kendini pek büyük görür: “İyi ama ben hangi eve sığarım ki?” der, tembel tembel, karnı tok sırtı pek, kendisine güvenmiş bir halde bir gölgeye çekilir.

Dövme Yaptırmak İsteyen Genç (*Mesnevî*, I/2981–3000)

Hedefe kilitlenmek, kararlılık, fedakârlık, çeldiricilere ket vurmak ve adanmışlık da bedensel zekâ değerleri arasında yer alan özelliklerdir. Dünyada her başarı, çalışmakla elde edilir. Çalışan, gayret eden insan başarıma şansına sahiptir. İnsan amacına ulaşmak, bir işte başarılı olmak için çalışmalı, güçlüklerden yılmamalı, zahmete sabretmelidir. Külfetsiz nimet, zahmetsiz rahmet veya emeksiz yemek olmaz atasözlerinde belirtildiği gibi; her kazanç emek ister. Bu yüzden çalışmak, güçlüklerle mücadele etmek, asla ümitsizliğe kapılmamak gerekir. İnsan; amacına, mutluluğa veya başarıya ulaşmak için azimle çalışmalı; kararlı, sabırlı ve güçlü olmalıdır.

Mevlâna konuya dair şu hikâyeyi anlatır: Kazvinli bir genç omzuna dövme yaptırmak ister. Eskiden hamamlarda tellâklar dövme yaparmış. Tellağa gider: “Omzuma kükreyen bir aslan resmi yap” der. Tellâk dövmeyle başlayınca, iğnenin acısına dayanamaz: “Bu yaptığın nedir? Canımı çok acıttı!”; tellâk: “Aslan dövmesi istemiştin” der. “Peki, aslanın hangi uzvundan başladın?” diye sorunca, adam; “Önce kuyruğunu işliyorum” der. Genç: “İki gözüm, kuyruğu hiç de gerekli değil! Aslanın kuyruğu beni ne hâle soktu! Varsın benim aslanım kuyruksuz olsun. İğnenin acısı ta içime işledi.” der.

Tellâk, eline iğnesini alır ve aslanın başka bir yerini işlemeye koyulur. Genç, inleyerek: “Bu aslanın neresidir?” der. Tellâk:

“Yalnızca kulağı” deyince; “Varsın kulağı olmasın, şart değil; kulağımı işleme.” der.

Eline iğnesini alan dövmeçi, başka bir uzva başlayınca, genç yine feryat etmeye başlar. “Bu üçüncüsü aslanın neresidir?” deyince, tellâk: “Bu karnının resmidir” der. Genç: “Bu aslan karınsız olsun, iğnenin acısı canıma yetti” deyince, dövmeçi şaşırır, iğnesini elinden atar; “Dünyada kuyruksuz, kulaksız ve karınsız bir aslan var mı? Allah bile böyle bir aslan yaratmamıştır.” der. Mevlâna konuya dair öğütlerini verir: *Her zahmete, her meşakkate kızar, kinlenirsen; cilalanmadan nasıl ayna olacaksın? (Mesnevî, I/2980)Hiç defineyi bilinen yere koyarlar mı? İşte kurtulmanın, başarmanın da zahmet ve meşakkatlerde gizlenmesi buna benzer.(Mesnevî, III/1134)*

Nohudun Tencerede Kaynaması (Mesnevî, III/4159–4189)

Mevlâna, dertlerin insanı olgunlaştıran yönünden faydalanmayı tavsiye eder. İslâm sufilerine göre her sıkıntı, her üzüntü insanın iç dünyasında derinleşmesi, zenginlik kazanması için bir fırsattır. Konu bir hikâyecik ile özetlenir: Evin hanımı nohut pişirmek ister. Nohut tencerede kaynamaya başlayınca, sıçramaya, tencereden kaçmaya başlar. Hanıma: “Neden beni ateşe atıp, kaynatıyorsun... Mademki para verip aldın, şimdi neden beni bu hallere uğrattıyorsun” der. Yemeği pişiren hanım da nohuda kaşıkla vurup der ki: “Yok, güzelce kayna, sakın tencereden kaçmaya kalkma. Seni sevmediğimden veya senden hoşlanmadığımdan kaynatmıyorum. Lezzet kazan, tatlan, güzel bir yemek ol, bizim canımıza karış diye kaynatıyorum. Bu ateş sana eziyet etmek için değil. Çünkü ateş görmemiş, ham kalmış, kaynamamış şeyler lezzetsiz olur.” der. Nohut, bu sözleri duyunca, “Mademki böyle hanımcığım, güzel güzel kaynarım, sen artık kepçeyle vursan da kaçmam.” der.

Hikâyeciğin sonunda Mevlâna: *İnsan da beden tenceresinde, kızgın ateşte kaynayan nohut gibi acılarla, dertlerle, kederle pişer, olgunlaşır. Allah'ın rahmeti, kahrından fazladır. Bu yüzden de insanı belâlara uğratması, dert vermesi onun lutfundandır, rahmetindedir* der.

Mesnevî’de Sosyal Zekâ / Sosyal Bilinç Değerlerine İlişkin Hikâyeler

Sosyal zekâyâ sahip insanlar; ilişki yönetimini iyi yapar, sosyal ortamlara daha rahat adapte olur, liderlik özellikleri taşırlar. Sosyal zekâ değerleri; şefkatli, kucaklayıcı olmak, işbirliğine açık olmak,

güven verici olmak, risk değerlendirmesi yapmak, kriz yönetimi yapmak, aktif dinleyici olmak, çözüm odaklı karar verebilmek, başkalarının duygu, ihtiyaç ve haklarını dikkate almak ve aile bağlarını güçlendirmektir. (Tarhan, 2012: 34)

Ava Giden Aslan, Kurt ve Tilki (*Mesnevî*, I/3013-3113)

Kriz ve risk yönetimi yapmak; zor veya beklenmeyen zamanlarda doğru kararları vermek, uygun stratejiyi tespit etmek sosyal zekâ değerlerindedir. *Mesnevî*'deki av hikâyesi konu için güzel bir örnektir. Bir aslan, kurt ve tilki birlikte avlanırlar. Bir yaban öküzü, bir yaban keçisi, bir de tavşan avlarlar. Aslan kurdu imtihan etmek için: “Bu avları paylaşır.” der. Kurt: “Padişahım, yaban öküzü büyüktür, senin payın olsun. Keçi orta boyda, benim olsun; tavşan da tilkiye münasip” der. Aslan: “Ey kurt, ben varken sen nasıl pay istersin, kendini ne sanırsın.” diyerek bir pençe ile kurdu parçalar. Sonra tilkiye dönüp: “Hadi, sen paylaşır.” der. Tilki saygıyla: “Sultanım, yaban öküzü kuşluk yemeğiniz, keçi öğle yemeğiniz, tavşan da akşam yemeğiniz için uygundur.” der. Aslan: “Ey tilki, bu adaletli paylaşımı kimden öğrendin?” deyince tilki: “Kurdun halinden!” der. Bunun üzerine aslan: “Ey tilki, mademki sen bizim aşkımıza kendini rehin ettin; üçü de senin olsun, üçünü de al, git.” der.

Kuş ve Üç Öğüdü (*Mesnevî*, IV/2245–2265)

İyi bir iletişimin en önemli adımı aktif dinlemedir. *Kuş ve Üç Öğüdü* başlıklı hikâye konunun önemini vurgulayan mükemmel bir örnektir. Hikâyede; bir adam kurduğu tuzakla kuş yakalar. Kuş, adamın elinde dile gelir ve der ki: “Sen bugüne kadar ne koyunlar, ne develer yedin ama hâlâ doymadın. Benim küçücük bedenim seni hiç doyurmaz. En iyisi, sen beni serbest bırak, ben de sana birbirinden değerli üç öğüt vereyim. Birinci öğüdü elindeyken, ikincisini duvarın üstünde, üçüncüsünü de ağacın üstünde veririm. Bu üç öğüt senin çok işine yarayacaktır.” Adam kabul eder, kuş ilk öğüdünü verir: “Olmayacak söze, kim söylerse söylesin inanma!”

Adam bu öğütten sonra kuşu bırakır. Kuş, duvarın üstüne uçar; ikinci öğüdünü verir: “Kaçırduğın fırsatlar için üzülme! Geçmiş gitmiş şeyler için tasalanma!” Sonra; “Şu küçücük bedenimde yüz gram ağırlığında paha biçilmez değerde bir inci var. O inci senin olsaydı, zengin olurdu. Fakat kısmetin değilmiş, fırsatı kaçırdın.” der.

Adam, üzüntüyle dövünmeye başlar. Kuş: “Sana kaçırduğın fırsatlar için üzülme demedim mi? Mademki geçip gitti, neden feryat

ediyorsun? Ya öğüdümü anlamadın yahut da sağırsın! Sonra bir de sana, olmayacak söze inanma demedim mi? Bu ilk öğüdüm değil miydi? Ben kendim ancak yüz gram gelirim. İçimde yüz gramlık inci nasıl bulunsun?”

Bu sözü duyan adam kendine gelir. “Haydi” der, “Üçüncü öğüdü de ver!” O zaman kuş:“Evet, Allah için o iki öğüdü iyi tuttun da üçüncüsünü de mi söyleyeyim?” der ve uçar gider. Mevlâna hikâyenin sonunda: *Öğüt veren kişi, yüzlerce kere çalışıp çabalasa da, öğüdü duymak ve kabullenmek için dinleyende kabul edici kulak olmalıdır. Uykuya dalmış bilgisiz kişiye öğüt vermek, çorak yere tohum saçmaktır. Aptallık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez. Ey öğütçü ona hikmet tohumunu pek saçma!* sözleriyle alınması gereken dersi özetler.

Fil Yavrularını Yiyen Yolcular(*Mesnevî*, III/69–171)

Mevlâna, aktif dinlemeye dair bir diğer hikâyeyi de yine bilgi ve tecrübenin ürünü olan öğütleri dinlemeyenlerin akıbeti ile anlatır: Bilge bir kişi, Hindistan’da yolculuk eden dostlarına öğüt verir: “Biliyorum, pek açsınız, perişan olmuşsunuz. Fakat dostlarım, sakın yolculukta fil yavrularını avlayıp da yemeyin. Gideceğiniz yolda filler vardır. Ama benim öğüdümü can u gönülden dinleyin. Rastladığınız fil yavrularını avlamak istersiniz. Bu gönlünüze pek hoş gelir. Onlar pek semizdir, pek de kuvvetsizdir, kolayca avlarsınız. Ama anneleri pusudadır, onları gözetir. Yavrusuna bir şey olursa arkasından feryat figan ederek yüz fersah yol yürür, evlâdını arar, bulur. Hortumundan ateşler çıkar, dumanlar savurur. Yavrularına zarar verene acımaz. Sakın ha fil yavrularını avlamayın. Bu öğüdümü tutun da belâlara düşmeyin. Otlarla, yapraklarla karnınızı doyurun. Fil yavrularını avlamayın” der.

Sonra “Haydi, hayra karşı” diyerek onları uğurlar. Yolcular, yolda yiyecek bir şeyler bulamazlar. Açlıktan hâlsiz kalırlar. Ansızın yeni doğmuş güzel bir fil yavrusu görürler. Hemen yavruyu avlarlar, pişirip yerler. İçlerinden yalnızca bir tanesi onlara öğüt veren bilgenin sözlerini hatırlar. Filin etinden yemez. Bilgenin tecrübesine güvenir. Diğerleri karınları doyunca yatıp uyurlar. Yemeyip de aç kalan adam sürüyü bekleyen çoban gibi uyanıktır, uyuyamaz. Birdenbire kızgın bir fil çıkagelir. Önce o uyanık adamın ağzını koklar. Fakat ondan hiçbir kötü koku alamaz. Birkaç kere etrafında dolaşır, sonra adama dokunmadan gider. Uyuyanların ağızlarını koklamaya başlar, hepsinden de yavrusunun kokusunu alır ve yavrusunu kebab edip

yiyenlere saldırır. Her birini havaya kaldırıp yere vurarak parçalar, hepsini öldürür. Mevlâna; *Erlerin öğüdünü canla, başla dinle de korkudan kurtulup emniyete eriş öğüdüyle hikâyeyi tamamlar.*

Üç Yolcunun Rüyası (*Mesnevî*, VI/2376- 2501)

Çözüm odaklı karar verebilmek sosyal zekânın en belirgin özelliklerinden biridir. *Mesnevî*'de bu hususa dikkat çeker mahiyette bir hikâyeye verilir: Bir Müslüman, bir Hristiyan, bir de Yahudi birlikte yolculuk yapmaktadır. Akşama doğru bir yerde konaklarlar. Kaldıkları yerde cömert biri onlara sıcak ekmelele bir tabak helva getirir. Hristiyan ve Yahudi gün boyunca karınlarını doyurmuşlardır. Müslüman ise oruçtur, iftar etmek için akşamı beklemektedir. İftar vakti gelince “Haydi yemeğimizi yiyelim.” der. Fakat diğer ikisi toktur. “Yok, biz tokuz. Bu gece yemeyelim, sabah yeriz. Gece sabredelim, yemeyelim de helvayı yarına saklayalım.” derler. Müslüman: “Sabrı bırakalım da yiyelim.” deyince de itiraz ederler. Müslüman: “Öyleyse üçe bölelim, herkes kendi hakkını ister yesin, isterse saklasın.” derse de; diğer ikisi: “Bölücülük yapanın yeri cehennemdir.” derler. Müslüman: “Bu sözün manası böyle değildir.” dese de onların niyeti kendisini o gece aç bırakmak olduğundan dinletemez. Çaresiz boyunca eğer, hepsi yatar uyur.

Sabah kalkarlar. “Haydi” derler, “Herkes gece gördüğü rüyayı anlatsın. Kimin rüyası daha güzelse bu helvayı o yesin.” Bunun üzerine önce Yahudi rüyasını anlatır. Rüyasında Hz. Musa'yı gördüğünü, onunla Tur dağına çıktığını, Cenab-ı Hakk'ın tecellisini gördüğünü uzun uzun anlatır. Ardından Hristiyan; rüyasında Hz. İsa'yı gördüğünü, onunla dördüncü kat göğe çıktığını anlatır. En sonunda rüyasını anlatma sırası Müslüman'a gelir. O da der ki; “Dostlar, rüyamda peygamberim Muhammed SAV'i gördüm. Bana dedi ki: ‘Arkadaşlarından biri Musa ile Tur'a gitti, diğeri de İsa ile göğe yükseldi. Sen burada garip kaldın. Bari kalk da o helvayla ekmeği ye. Arkadaşların yüce devlet buldu, meleklerle karıştı. Sen de helva kâsesinin başına otur!’ ”

Bu sözü duyunca Hristiyan'la Yahudi: “Yoksa helvayı yedin mi?” diye sorarlar. Müslüman: “Ben kim oluyorum da Peygamberimin buyruğuna uymayayım? Siz hiç Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın emrine karşı durabilir misiniz? Ben de Peygamberimin emrinden nasıl çıkarım dedim ve helvayı yedim.” der. Diğer ikisi bunun üzerine; “Senin rüyan, bizim yüzlerce rüyamızdan üstün. Senin uykun, uyanıklık olmuş! Rüyanın eserini uyanıklıkta görüyorsun.” derler.

Mesnevî’de Ruhsal / Vicdanî Zekâ Değerlerine İlişkin Hikâyeler

Ruhsal zekâ değerleri; iç sesi dinleyebilmek, iç-dış sorumluluk, hesap verebilirlik, Yaratana karşı sorumluluk, ahlakî/etik değerlere sahip olmak, ahlâkî akıl yürütmeyi kullanmak, bilgelik ve alçakgönüllülüktür. (Tarhan, 2012: 35-36) Ruhsal veya vicdanî zekâ değerlerine sahip olanlar iç sesini dinleyebilir, sorumluluklarının farkına varır, yaptıklarının hesabını verir, ahlaklı, dürüst, ilkeli ve iyi niyetli olmaya önem verirler.

Annesini Öldüren Genç (Mesnevî, II/776-785)

Ruhsal veya vicdanî zekâ değerlerinin temeli olan iç ve dış sorumluluk, nefis terbiyesi dolayısıyla tasavvufî eserlerde sıkça ele alınan bir konudur. *Nefsini bilen Rabbini bilir* düsturuna uyararak herkes önce kendi nefisinden sorumludur. *Mesnevî’deki Annesini Öldüren Genç* hikâyesi bu konuyu izah eder: Bir genç annesini öldürür. Herkes delikanlıyı suçlar. Genç de annesinin utanılacak bir iş yaptığını söyler. Etrafındakiler, annesi yerine adamı öldürmesi gerektiğini söyleyince; delikanlı her gün birini öldürmektense, annesini öldürmenin daha doğru olacağını, kötülüğün kaynağını yok etmenin gerektiğini dile getirir. Mevlâna, hikâyenin sonunda; *O kötü huylu ana, fesadı her tarafta zahir olan nefisindir* sözleriyle kıssadan alınması gereken hisseyi açıklar.

Gazneli Mahmud’un Ayaz’ı Çekemeyenlere Verdiği Ders (Mesnevî, VI/385-404)

İmanın yedinci şartı haddini bilmektir nüktesi; her ferdin nefisini muhasebe etmesi, her an kendini Allah’ın huzurunda hissetmesi, Kur’ân ahlakı ile ahlaklanmasının gereğini hatırlatır. Bir anlamda ruhsal veya vicdanî zekâ değerlerinin özeti olan bu nükte; iç sesi dinleyebilmek, iç ve dış sorumluluk, hesap verebilirlik, Yaratana karşı sorumluluk, ahlakî/etik değerlere sahip olmak ve ahlâkî akıl yürütmeyi kullanmak gibi değerleri barındırır. *Mesnevî’deki* liyakate değer vermek mesajının ön plana çıktığı hikâyeye aynı zamanda bu değerleri de hatırlatır. Gazneli Sultan Mahmud’un Ayaz isimli bir kölesi vardır. Köle parlak zekâsı, çalışkanlığı ve dürüstlüğü ile kısa zamanda padişahın, sevgisini, takdirini kazanmış ve sultanın en yakın arkadaşı olmuştur. Mahmud’un etrafındaki beyler onun Ayaz’a bu kadar değer vermesini çekemezler. Kıskançlıkla Ayaz aleyhinde konuşmaya başlarlar. Vaktiyle bir köle olarak saraya gelmiş sıradan

bir insanın sultan yanında böylesine itibarlı olması, sultanın ona çok yüksek maaş ödemesinin sebeplerini Gazneli Mahmud'a sorarlar. Gazneli Mahmud: "Ben size neden böyle olduğunu göstereyim" der.

Bu beyler otuz kişidir. Sultan, hepsini yanına alır, avlanmak üzere dağlara çıkarlar. O sırada uzaktan bir kervanın geçtiğini görürler. Gazneli Mahmud, beylerden birisine: "Git de, sor bakalım, o kervan hangi şehirden geliyor?" der. Bey gider, sorar gelir. "Kervan Rey şehrinden geliyormuş" der. Padişah: "Peki nereye gidiyormuş?" deyince cevap veremez. Bir başka beye: "Git bakalım sen de nereye gidiyor öğren" der. O da gidip gelir, "Yemen'e gidiyormuş" der. Padişah; "Kervanın yükü neymiş?" deyince o da şaşırıp kalır. Mahmud, bir başka beye "Hadi, sen de yükü neymiş, onu öğren" der. Bey gidip gelir, "Her cins mal var, fakat çoğu Rey kâseleri" deyince, "Kervan Rey'den ne zaman çıkmış?" diye sorar. Bey cevap veremez. Böylece, otuz beyin hepsi de aciz ve noksan çıkar.

Bunun üzerine Gazneli Mahmud beylere der ki: "Ben bir gün tek başıma Ayaz'ı sınadım. Şu kervan nereden geliyor? Git anla dedim. Gitti, hepsini sorup öğrenmiş. Benim emrim olmadan kervanın bütün ahvalini, olduğu gibi bir bir anlattı. Sizin otuz defada öğrendiğinizin tümünü o bir seferde öğrenip geldi."

Amîd'in Kulları(*Mesnevî*, V/3165–3179)

Kulun Cenab-ı Hakk'a karşı sorumluluğu, kulluk şuuru konusundaki hikâyede bir yoksul, Herat'ta Horasan Amîdi(maliye bakanı)'nin kölelerini görür. Arap atlarına binmişler, altın sırmalı elbiseler, altınlı külahlar giymişler, süslenmişler, bezenmişlerdir. "Bu efendiler kimlerdir, nerenin beyleridir?" diye sorar. "Bunlar bey değil, Horasan Amîdi'nin köleleridir" cevabını alınca; yoksul başını göğe kaldırıp: "Ya Rabbim, bir bana bak, bir de şu kölelere de; kula bakmayı, efendiliği Amîd'den öğren." der. Bir gün Horasan emiri, Amîd'i bir suç bahanesiyle hapse attırır. Kölelerine de: "Efendinizin definesi nerede? Gösterin!" diye işkence edilir. Tam bir ay bu acımasız işkence devam eder. Bir tanesi bile ağzını açıp da efendisinin sırrını söylemez. Bu sırada yoksula gaybdan bir ses gelir: "Ey ulu er, gel sen de kul olmayı bunlardan öğren!"

Sultan Mahmud ve Ayaz(*Mesnevî*, V/1835-2145)

İlk kibre kapılan şeytandır, ebediyen Allah'ın rahmetinden kovulmuştur. İnsana yakışan, insanı insan yapan değerlerin başında alçakgönüllülük gelir. *Mesnevî*'de alçakgönüllüğe dair hikâyeye de

Gazneli Sultan Mahmud ve sadık kölesi Ayaz’la ilgilidir. Ayaz son derece akıllı, vefalı, sağduyu sahibi bir insandır. Bu özellikleriyle sultanın gönlünü kazanmış ve en yakın dostu olmuştur. Ayaz’ın daima kilitli tuttuğu bir odası vardır. Ayaz, arada bir odaya girer, kapıyı kilitler, bir süre kalır, çıkarken de yine kapısını kilitlerdi. Kimse o odaya giremezdi. Ayaz’ı çekemeyenler, onun bu odada herkesten gizli bir hazine biriktirdiğini düşünürler ve Sultan Mahmud’a şikâyet ederler. Sultan, aslında Ayaz’ın dürüstlüğünden ve o odada hazine olmadığından emindir, ama kıskanç ve kötü niyetli adamlarına bir ders vermek ister ve odayı açıp bakmalarına, hazine bulurlarsa paylaşmalarına izin verir. Adamlar odayı açarlar, içeride sadece eski bir çarık ve hırka vardır. Hazinesinin gizlenmiş olacağını düşünerek odanın tabanını, duvarlarını kazarlar, deşerler; fakat başka bir şey bulamazlar. Mahcup bir vaziyette Sultan Mahmud’a durumu anlatırlar, hatalarından dolayı af dilerler. Sultan, onların Ayaz’a iftirada bulduklarını, bu yüzden de affetme veya cezalandırma hakkının da Ayaz’a ait olduğunu söyler. Ayaz, edeple sultanın yanında böyle bir yetkiye sahip olmadığını, hiç kimseyi cezalandırmak istemediğini söyler. Sultan, Ayaz’a, bu çarıkla ve hırkayı neden sakladığını sorar. Ayaz: “Ben saraya bunlarla geldim. Onlardan başka bir şeyim yoktu. Sizin sayenizde büyük bir devlete, yüceliğe kavuştum. Ancak aslımı unutmamak, benliğe ve bencillığe düşmemek, kibirden korunmak için bunları sakladım. Arada bir odaya girer, kendime: ‘Ayaz bak, sen eskiden buydun, şimdi yine aynı Ayaz’sın, sakın devlete aldanma, kibre kapılma!’ diye nasihat eder, nefsimi terbiye ederim.” der.

Hz. Ali’nin Öfkesini Yenmesi(*Mesnevî*, I/3721-3844)

İlkeli olmak konusundaki hikâye İslâm tarihinden alınmıştır. Bir savaşta Hz. Ali hasmını alt etmiş, tam öldürmek üzereyken; düşmanı Allah’ın aslanı Ali’nin yüzüne tükürür. Hz. Ali derhal kılıcını elinden atar, savaştan vazgeçer. Hasımı şaşırır ve kendisini öldürecekken neden bıraktığını sorar. Hz. Ali, tükürmesinin nefesine çok ağır geldiğini, çok öfkelenildiğini, ancak Cenab-ı Hak öfkeyi yenmeyi ve insanları affetmeyi emrettiği için öldürmekten vazgeçtiğini söyler. Düşmanı bunu duyunca İslâm dininin güzelliğine inanarak Müslüman olur. Hz. Ali’nin Allah için savaşırken, düşmanın hakaretiyle nefsinin ön plana geçmesini önlememesi, hem her amelin Allah için olursa değerli olacağına hem de inanç ve ilkelere bağlılığın önceliğine dair bir örnektir.

Sonuç

Hız. Mevlâna'nın *Mesnevî*'de *insân-ı kâmil* olma yolunda verdiği öğütler; güzel ahlak sahibi iyi bir kul/insan olmayı öğretir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifleri temel kaynağı olarak kabul eden Mevlânahenüz tarım toplumunun hüküm sürdüğü on üçüncü yüzyılda; günümüzinsanlığı için önemli kavramlar olan sevgi, bilgi, eğitim, empati, öfke kontrolü, vizyon, yenilikçilik, iyimserlik, objektiflik gibi konulara dair öğütleriyle yüzyıllar sonra bile geçerli olan evrensel bir düşünce yapısına ve bütünlüğüne sahip olduğunu gösterir. Çoklu zekâ kuramının varlığına dair çalışmaların yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkmasına rağmen *Mesnevî*'de bu değerlerin eğitimine yer verilmesi, Mevlâna'nın öğütlerinin günümüze ve geleceğe ışık tutması için eserlerinin yeni bir anlayışla ele alınmasının önemini ortaya koyar.

Kaynaklar

- ALTAN, Mustafa Zülküf (2011), “Çoklu Zekâ Kuramı ve Değerler Eğitimi”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C. 1, S. 4, s. 53-57.
- AVŞAR, Ziya (çev.) (2007), *Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Sırların Dili-Bütün Rubailer*, Konya.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1989), “Akıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, 238-242, İstanbul.
- BOZDAĞ, Muhammed (2003), *Ruhsal Zekâ*, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (haz.) (1965), *Mevlâna Celâleddin, Mecâlis-i Seb'a-Yedi Meclis*, Konya.
- TARHAN, Nevzat (2012), *Mesnevi Terapi*, 4. bs. İstanbul.
- YENİTERZİ, Emine (2013), *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna-Güncel Yorumlarla*, 12. bs. Ankara.